

УДК 811.111+81'373.42

Н.Л. Корольова,
викладач

(Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова)

СТРУКТУРНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ІСНУВАННЯ МОРАЛЬНОГО ДИСКУРСУ

У статті досліджуються основні принципи організації морального дискурсу, що ґрунтуються на загальнолюдських уявленнях про мораль, як центральний, універсальний концепт. Результати роботи зводяться до опису основних характеристик і факторів існування і оформлення досліджуваного явища як нормативний спосіб регуляції діяльності людей: поля, теми, адресата, адресанта морального дискурсу, а також з'ясовуються його функціональні характеристики.

Уявлення про мораль завжди спиралось на уявлення про правила поведінки, що сформувались на базі певних культурних цінностей, тобто на визначену традиціями і культурою картину світу. Звідси, це уявлення може і повинно бути вираженим у вигляді концепту, який є змістовною одиницею загальної картини світу, що відображується у свідомості індивіда. На думку більшості вчених, саме концепт, який є ментальною одиницею, служить основою синтезного дослідження мови і культури. Людська свідомість у цьому випадку відіграє роль посередника між культурою і мовою, а концепт зв'язує в одне наукові пошуки в області культури, свідомості і мови, а через те, що він належить до свідомості детермінується культурою і опредмечується в мові [1: 9; 2; 3; 4]. Слідом за В.Н. Телія, ми приймаємо положення про те, що "концепт – это всегда знание, структурированное во фрейм, а это значит, что он отражает не просто существенные признаки объекта, а все те, которые в данном языковом коллективе заполняются знанием о сущности" [5: 96].

У своїй роботі ми дослідимо концепт "мораль", як деяку абстрактну сутність, за якою знаходяться явища духовного світу людини, її духовного життя майже недоступного зовнішнім спостереженням. Ми отримуємо відомості про мораль не з реального світу, а з її представлення в мові. Змодельований таким чином концепт дає досить об'єктивне уявлення про спосіб існування абстрактної сутності в мовній свідомості соціуму. Наша мета полягає в тому, щоб визначити особливості дискурсивної реалізації концепту "мораль" і його специфіки. Пропоноване дослідження є актуальним як для загальногуманітарного підходу, так і для власне лінгвістичної сучасної парадигми, оскільки незважаючи на досить широкий пласт робіт, присвячений вивченню концептів з лінгвістичних позицій [6] і аналізу моральних аспектів сучасного соціуму в різних сферах застосування гуманітарної думки, співвідношення цих двох напрямів ще не достатньо вивчено.

На нашу думку, існують загальні стандарти і правила поведінки, загальні уявлення про мораль, які характерні для більшості націй і соціальних груп (це відноситься до родинних відносин, до філософських міркувань про добро і зло), у той же час у кожній спільноті існує "своя національно забарвлена" мораль, що має певну специфіку і відрізняється від інших.

Ймовірно, знання про мораль потрібно розглядати концептуально, оскільки воно не обмежується якимось одним значенням моралі. Концептуальна область, яка представляє мораль, є деякою когнітивною структурою знання, що спирається на різні ділянки значень, серед яких основними семантичними одиницями є *добро, зло, добре, погано, обов'язок, поведінка, стандарти, принципи*. Вони допомагають описати понятійну область моралі, що містить ідеали, які склалися історично, і принципи поведінки людей у суспільстві, що характеризують широкий спектр явищ духовного світу людини. Досліджувана понятійна область знання спирається на різні ділянки значень приписово-оцінного характеру. Це внутрішня когнітивна інформація, якою носії мови володіють інтуїтивно і яка може матеріалізуватися за допомогою певних мовних засобів.

Утворення певної концептуальної області, що спирається на ту або іншу картину світу, потребує для декодування і розуміння концепту, існування певного сценарію, в основі якого знаходиться типізована ситуація. Якщо погодитись з тим, що мова – не стільки форма вираження готових думок, скільки спосіб подання змістовної організації і уявлення про знання, то знання про те, що таке добре і що погано, потрібно віднести до лінгвістики. У цьому зв'язку дуже цікавим є питання про структурування прагматичних знань про мову, наскільки вони відмінні за своєю будовою від модальних, оцінних та інших значень. Мова моралі має свої специфічні властивості, свою граматику, що відображує особливу ментальність, особливий світогляд і особливу картину світу, яка передбачає, що досліджуваний концепт співвідносний з національно-культурною специфікою мовлення, особливим ментальним світом і особливим ментальним простором, який називається дискурсом.

Часто, проте не завжди, дискурс концентрується навколо деякого опорного концепту; створює загальний контекст, який описує дійові особи, об'єкти, обставини, часи, вчинки тощо, визначаючись

не стільки послідовністю речень, скільки тим спільним для створювача дискурсу, і його інтерпретатора, світом, який "будується" по ходу розгортання дискурсу [7: 37-38].

З позицій сучасних підходів, дискурс – це складне комунікативне явище, яке окрім тексту, містить ще й екстралінгвістичні фактори (знання про світ, думки, настанови, мету адресата), необхідні для розуміння тексту. Дискурс – одиниця соціальна і фіксована (на відміну від тексту як лінгвістичної одиниці) [7: 32], і він повинен розглядатися як "целенаправленное социальное действие, как компонент, участвующий во взаимодействии людей и механизмах их сознания" [4: 137].

Якщо припустити, що існує мова моралі, а також певна концептуальна область, що об'єднує ділянки значень, які складають *мораль*, то вищевикладене визначення дискурсу дає нам підстави висунути гіпотезу про існування поняття "моральний дискурс". Потрібно зазначити, що ще на початку 70-х років Чарльзом Морісом була опублікована стаття "Types of discourse", в якій серед 14-ти видів дискурсу був виділений і моральний дискурс, але його характеристики не наводились [7]. Вищезгадане дозволяє стверджувати, що моральний дискурс становить собою певний ментальний простір, який побудований згідно з правилами мови моралі і формується навколо морального концепту. Дозволимо собі позначити специфічні характеристики морального дискурсу як от: корпус принципів, норм, ідеалів з орієнтуванням на майбутнє; модальність допустовості; моральна оцінка; волевиявлення, імперативність; моральне судження, що містить описовий і нормативний елементи. Моральний дискурс у сукупності наведених характеристик свідчить про факт регулювання поведінки людини.

Звернемося до положення М. Хелідея, який виділив три складові дискурсу: "1) поле дискурса – то, что происходит, его основная тема (социальное действие, то в чём задействованы участники дискурса); 2) участники – те, кто принимает участие в ситуации, их статус и роли в ситуации (какие виды ролевых взаимоотношений существуют между участниками, включая постоянные и изменяющиеся взаимоотношения); 3) способ выражения дискурса (какую роль играет язык)" [8: 12]. Зробимо спробу визначити складові морального дискурсу: поле учасників і способи вираження.

Поле або тема морального дискурсу є нормативним способом регуляції діяльності людини в суспільстві.

Учасниками морального дискурсу є мораль, адресант (носії норми), адресат (виконавець нормативно-допустового).

Спосіб вираження морального дискурсу полягає у вживанні мовленнєвих актів: "міркування" і (або) "вимога" (що виступають у вигляді заповідей, правил, заборон) з різним ступенем модального забарвлення.

Розглянемо приклад, де учасниками дискурсу є мораль (до якої апелює адресант) і сім'я (адресат). Полем морального дискурсу є нормативний спосіб регуляції відносин між членами родини.

"Since your father died I've been somewhat in loco parentis (лат. – вместо отца) to you all, and the chief repository, I suppose, of such traditions as attach to our name. I wanted to say to you that our name goes back very far and very honourably. A certain inherited sense of duty is all that is left to old families now; what is sometimes excused to a young man is not excused to those of mature age and a certain position like your own. I'd be sorry to be leaving this life knowing that our name was likely to be taken in vain by the Press, or bandied about. Forgive me for intruding on your privacy, and let me now say good-bye to you all" [9: 21].

Проведений аналіз мовного матеріалу показує, що моральний дискурс характеризується різноманітними способами вираження: *спосіб вираження у вигляді нагадування* (у формі розповідного речення) – вислів адресанта, який не повідомляє адресату мовлення нову інформацію, а актуалізує у його свідомості, відоме, але забуте або свідомо ігнороване.

У моральному дискурсі спосіб вираження може становити не тільки нагадування, але й *оцінку з проханням виконати певну дію* (що супроводжується мораллю і зазначенням на те, що життя адресата не відповідає цій моралі):

"Pray, Dorian, pray," he murmured. "What is it that one was taught to say in one's boyhood?" "Lead us not into temptation. Forgive us our sins. Wash away our inequities". Let us say that together. The prayer of your pride has been answered. The prayer of your repentance will be answered also. I worshipped you too much. I am punished for it. You worshipped yourself too much. We are both punished".

Dorian Gray turned slowly around, and looked at him with tear-dimmed eyes. "It's too late, Basil" he faltered.

"It's never too late, Dorian. Let us kneel down and try if we cannot remember a prayer. It isn't there a verse somewhere, "Though your sins be as scarlet, yet I will make them as white as snow?" [10: 234].

Учасниками наведеної ситуації є: адресант (носії судження про нормативно-допустове) і адресат (виконавець допустового). Полем є нормативний спосіб регуляції поведінки людей у суспільстві.

Наступним способом вираження морального дискурсу є зміна ролей між носієм (адресантом) і виконавцем (адресатом) допустового, оскільки вони обидва в однаковому ступені зазнають її норми:

"He talked to his congregation and in his talk said that it was a mistake for people to think of their minister as a man set aside and intended by nature to lead a blameless life" [11: 20].

"To preach, standing in the public pulpit before the people, was always a hardship for him and from Wednesday morning until Saturday evening he thought of nothing but the two sermons that must be preached on Sunday" [11: 14].

Адресант не відокремлює себе від адресатів повідомлення. Такий збіг характерний для констатуючих висловів. Поле є нормативний спосіб регуляції діяльності людей у суспільстві.

Наступні приклади також підтверджують думку про норму, яка відноситься в рівному ступені до всіх, незважаючи на те, що приклади мають різне поле. У першому і третьому прикладах діалог відбувається між друзями, тому полем є нормативний спосіб регуляції дії людей, зв'язаних дружніми стосунками в суспільстві, а в третьому йдеться про родину, тому полем дискурсу є нормативний спосіб регуляції дії людей в родині.

"Don't talk like that about anyone you love, Dorian. Love is a more wonderful thing than Art" [10: 120].

"Mrs. C: ...Yes, because he's a man with a wife and children to support. This is just typical of you, Madge, call yourself a socialist and blame people for taking an interest in money, and then it turns out you're the most mercenary of us all" [12: 91].

"You talk of this sort of life and that. How do you think a man gets the best out of life?"

"Why, I should have thought there could be no two answers to that. By doing his duty, by hard work, by meeting all the obligations of his state and station" [13: 64].

У моральному дискурсі такі способи вираження як моральна оцінка і судження про нормативно допустове можливі тільки щодо адресата (виконавця допустового) як до істоти, яка наділена свободою волевиявлення, оскільки в ідеалі, мораль є набуттям суб'єктів (учасників ситуації, що відображені в дискурсі) як вільних і відповідальних індивідів. Не можна казати про моральність і аморальність хижака, який поїдає свою жертву, оскільки він позбавлений свідомості і вільного вибору. Цінності моралі народжуються у світі вільних людей і норма як найважливіший компонент морального дискурсу можлива тільки при прийнятті цього посилання:

"I want him to do what's right. It shouldn't be necessary to persuade a man to do that".

"But there may be differences of opinion about what is right".

"If a man had a gangrenous foot would you have patience with anyone who hesitated to amputate it?"

"Gangrene is a matter of fact".

"And evil?" [13: 84].

"Ye oughtn't to say that if it isn't true, Aileen", - he said. "Ye oughtn't to lie. It is against your faith" [14: 129].

Ще одним способом вираження морального дискурсу є санкція щодо здійснених вчинків. Вона повинна мати відбиток обґрунтованості, зняття суб'єктивних настроїв і відмови від невмотивованих емоційних реакцій:

"It is not fair, Monsieur le directeur. You are asking me to betray my friend. I cannot, and I will not answer your questions" [14: 101].

"You must say it was an accident. No one's to blame. Promise me that".

"I'll done anything you like", - whispered Mackintosh.

"Good chap. One of the best. They're children. I'm their father. A father doesn't let his children get into trouble if he can help it" [14: 117].

Учасниками є адресанти (носії допустового), які говорять про адресатів (виконавців) як про людей, які здійснили поганий вчинок, але не приймають участі в діалозі безпосередньо. Поле є нормативний спосіб регуляції дії людей у суспільстві (хоча адресант вживає вислів: *They're children. I'm their father*, говорячи про те, що тубільці є його дітьми, тобто припускаючи нормативний спосіб регуляції дії людей в родині).

Носій норми для досягнення своєї мети активізує певні риси мови (адресант), викладаючи перед виконавцями (адресатами) необхідний, бажаний стан справ як реально виконуваний в майбутньому. Припускаючи проблеми теперішнього, висуваючи вимоги, він змушує адресатів пережити перебування в "ідеальному світі" майбутнього, що створюється моральним дискурсом.

На підставі аналізу фактичного матеріалу можна говорити про те, що: поле дискурсу становить собою нормативний спосіб регуляції діяльності людей, зв'язаних неформальними офіційними відносинами в суспільстві, нормативний спосіб регуляції діяльності людей в родині; учасниками морального дискурсу є мораль, адресант і адресат. Адресант (носій норми) викладає перед адресатами (виконавцями нормативно-допустового) стан справ як незадовільний з точки зору моралі і

намагається зорієнтувати своїх партнерів за діалогом на бажаний стан справ (у вигляді вимоги) як на такий, що реально досяжний у найближчому майбутньому. Не виключною є можливість виділення різних напрямів дії учасників морального дискурсу: мораль – особистість, мораль – суспільство, мораль – родина. Способами вираження морального дискурсу є: 1) нагадування як вислів, яке не повідомляє адресату мовлення нової інформації, а актуалізує в його свідомості, відому, але забуту або свідомо ігноровану; 2) оцінка з проханням виконати певні дії; 3) зміна ролей між носієм і виконавцем допустового, оскільки обидва учасники зазнають дії норми; 4) моральна санкція, яка повинна мати відбиток обґрунтованості, знаття суб'єктивних настроїв і відмови від невмотивованих емоційних реакцій; 5) моральна оцінка суб'єкта як вільної і відповідальної істоти.

На підставі вищевикладеного можна говорити про базові функції морального дискурсу. На нашу думку ними є:

- *директивна* – моральний дискурс впливає на адресата (маси, суспільство, окрему людину), формуючи його світогляд і тиснучи на його дії. Ця функція виражається в тому, щоб переконати співрозмовника бути моральним;
- *оцінна* – моральний дискурс формується на підставі різних цінностей;
- *контролююча* – моральний дискурс спонукає учасників здійснювати або не здійснювати певні дії, відповідні або невідповідні нормам, правилам, заповідям.

Таким чином, моральний дискурс становить собою певний ментальний простір, який будується згідно з правилами мови моралі. У ньому закладені закономірності регулювання поведінки людини в усіх сферах громадського життя, його найважливішими компонентами є норми, принципи, традиції. Моральний дискурс не допускає відокремлення суб'єкта і об'єкта, оскільки обидва учасники потрапляють під дію норми. Моральний дискурс є конвенціональним. Базовими функціями морального дискурсу є: директивна, оцінна, контролююча. *Директивна* функція виражається в тому, щоб переконати співрозмовника бути моральним. *Оцінна*, оскільки моральний дискурс формується на базі різних цінностей і виражає позитивну або негативну оцінку дії адресата щодо норми. *Контролююча* спонукає учасників здійснювати або не здійснювати дії, відповідні або невідповідні нормам, правилам, заповідям.

Поле дискурсу становить собою нормативний спосіб регуляції діяльності людей у суспільстві і в родині. Учасниками морального дискурсу є мораль, адресант і адресат. Є також можливість виділення різних напрямків дії учасників морального дискурсу: мораль – особистість, мораль – суспільство, мораль – родина.

Способами вираження морального дискурсу є: 1) нагадування як вислів, який не повідомляє адресату мовлення нової інформації, а актуалізує в його свідомості, відому, але забуту або свідомо ігноровану; 2) оцінка з метою виконання певних дій; 3) зміна ролей між носіями і виконавцями допустового, оскільки обидва учасники зазнають дії норми; 4) моральна санкція, яка повинна мати на собі відбиток обґрунтованості, знаття суб'єктивістських настроїв і відмови від невмотивованих емоційних реакцій; 5) моральна оцінка суб'єкта як вільної і відповідальної істоти.

З метою створення більш повної картини описуваного явища, надалі потрібно продовжити лінгвістичні пошуки як загальнотеоретичного характеру, так і щорівневого, який стосується морально-етичного аспекту функціонування різних мовних одиниць і специфіки їх реалізації в системі морального дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Слышкин Г.Г. От текста к символу: Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М.: Academia, 2000. – 128 с.
2. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Известия РАН. Сер. Лит-ры и языка. – 1993. – Т. 52. – № 1. – С. 3-10.
3. Селиванова Е. Когнитивная ономазиология. – Киев: Фитосоцицентр, 2000. – 248 с.
4. Красных В. "Свой" среди "чужих": миф или реальность? – М.: Гнозис, 2003. – 375 с.
5. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурный аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
6. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
7. Kress G. Ideological Structures in Discourse // Discourse Analysis. – 1985. – V. 4. – PP. 27-42.
8. Halliday M.A. K. Language context and text: aspects of language in a social semiotic perspective. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – 126 p.
9. Galsworthy J. End of the Chapter. – М.: Foreign languages publishing house, 1960. – 601 p.
10. Wilde O. The Picture of Dorian Gray. – London: Penguin Popular Classics, 1994. – 255 p.
11. Anderson Sh. The Strength of God // American Short Stories. The 20th century. – М.: Raduga Publishers, 1989. – P. 14-30.

12. Priestly J.B. Time and the Conways. – М.: Менеджер, 1997. – 208 p.
13. Maugham S. Rain and other short stories. – Moscow: Progress Publishers, 1977. – 407 p.
14. Dreiser Ch. The Financier. – New York: The Viking Press, 1969. – 664 p.

Матеріал надійшов до редакції 10.04. 2008 р.

Королёва Н.Л. Структурные и функциональные особенности существования морального дискурса.

В статье рассматриваются основные принципы организации морального дискурса, основанные на общечеловеческих представлениях о морали, как центрального, универсального концепта. Результаты работы сводятся к описанию основных характеристик и факторов существования и оформления рассматриваемого явления как нормативного способа регуляции деятельности людей: поля, темы, адресата, адресанта данного дискурса, а также выявляются его основные характеристики.

Korolyova N.L. The Structural and Functional Peculiarities of the Moral Discourse Existence.

The article considers the main principles of organization of the moral discourse based on the common notions of morality as a central, universal concept. The results of the work are coming to the description of main characteristics and the factors of existence and forming the considered phenomenon as a normal method of regulating people's activity: fields, the addressee, the sender, and its functional characteristics are revealed.